
Kaposi József:

A pedagógiai kutatás módszerei

A dokumentumok elemzése

A pedagógiai kutatások, és az ezek alapján készülő szakdolgozatok hitelességét, szakmai színvonalát a készítés során felhasznált – az oktatás világával kapcsolatban álló vagy kapcsolatba hozható – közelmúltban vagy napjainkban készült dokumentumok szakszerű feldolgozása biztosíthatja. Történeti szempontú feldolgozás esetén a dokumentumok szerepét az ún. források töltik be, hiszen ezek felhasználásával tudjuk a múltban történt eseményeket rekonstruálni és az akkor élt emberek szándékait, gondolatait megérteni. A forráselemzés tehát a múlthoz kapcsolódik, a dokumentumelemzés pedig a jelenben viszonyait tárja fel, s a közel- múlttal csak annyira foglalkozik, amennyire a jelen állapotok megértéséhez, megítéléséhez ez feltétlenül szükséges. A közelmúlton nem többet, mint egy emberöltőt értve (Nádasi 2000: 317).

A kutatás során a felhasználható dokumentumok/források köre rendkívül széles, hiszen ezeknek tekinthetünk minden olyan, írásos, képi, audiovizuális stb. anyagot, amelynek elemzése a feldolgozni kívánt téma szempontjából fontos és tanulságos lehet. Ebbe a körbe tartozhatnak a leggyakrabban használt jogszabályok, tanulmányok, emlékiratok stb. mellett minden valamilyen módon a neveléshez-oktatáshoz köthető dokumentum, amely ugyan elsődlegesen nem pedagógiai kutatás számára készültek, de felhasználásuk hozzájárul a választott téma vagy tématerület sokoldalú bemutatásához, elemzéséhez (Nádasi 2000: 317).

Érdemes azt is szem előtt tartani, hogy a dokumentumok/történeti források között nem az elsődlegesen nyilvánosságnak vagy kutatási céllal készült anyagok (pl. hatóságoknak készült jelentések) tekinthetők a legmegbízhatóbbnak, hanem azok, amelyek létrejöttében nem lehet feltételezni tudatos vagy rejtett befolyásolási vagy manipulációs szándékot (pl. gyerekek családraja, összeíró ívek, leltárak).

A dokumentumelemzést, mint a társadalomtudományok közös kutatási módszerét, a pedagógiai nézőpont, értékelési szempont alkalmazása teszi pedagógiai kutatások részévé (Babbie 2001: 24). Mindez azt is jelenti, hogy egy-egy dokumentum, dokumentumcsoport vagy a történeti forrás elemzése nemcsak pedagógiai, hanem történeti, pszichológiai, szociológiai szempontú is lehet.

1. A dokumentumok általános típusai

A dokumentumok sokfélesége magában rejti azt a lehetőséget, hogy több szempontból is csoportosítani tudjuk őket. A különböző csoportosításoknak a szerepe egyrészt annyi, hogy a dokumentumok körében megkönnyíti a tájékozódást, másrészt a módszer alkalmazásához értelmezési szempontot kínál.

1.1. A dokumentumok csoportosítása megjelenési formájuk szerint

A dokumentumok megjelenési formájuk szerinti csoportosításánál a következő csoportokat célszerű talán felvenni: **írásbeli, szóbeli, vizuális, tárgyi, tárgyasult** dokumentumok.

Az *írásbeli dokumentumok* köre rendkívül széles, a jogszabályoktól, a tanulmányokon át a napilapok híradásaitól, cikkeitől a padok alatt a diákok között titokban vándorló levelegig terjedhet. A dokumentumokból felszínre hozható adatok biztonsági fokát, s a kutatási eredmények kontrollálhatóságát garantálja a rögzítettség, a visszalapozás lehetősége.

Az *akusztikai, szóbeli megnyilvánulások* értékét egyszerűségük, életszerűségük, sokszor spontaneitásuk adja, akár egy önkormányzattal való vitára gondolunk valamely iskola bezárásával kapcsolatban, akár a gyerekek beszédkultúráját vizsgáljuk, akár a tanórán elhangzó kérdéseket elemezzük. A biztonságos elemzés feltétele a megfelelő rögzítettség (magnetofon, jegyzőkönyv). Az emlékezés – bármilyen jó legyen is a memóriánk – ezen a területen legfeljebb pamflet vagy „szösszenet” megírásához elegendő.

A *vizuális és audiovizuális dokumentumok* köre rendkívül széles körű. Ide tartoznak az egyszerű fotók, az iskolai szemléltető ábrák, az oktatás során használatos filmek, térképek. Ehhez a kategóriához lehet sorolni az iskolai munka során készülő plakátokat, karikatúrákat, valamint az intézmények közösségi rendezvényeinek (pl. szalagavató, ballagás) audiovizuális felvételeit, valamint a tanítási folyamat eredményességét elősegítő oktatófilmeket, és újabban a digitális anyagokat is.

A *tárgyi, tárgyasult* megjelöléssel e kategóriában azt lenne jó érzékeltetni, hogy dokumentumok egy részének természetes állapota az, hogy tárgy. Például iskolák épülete – belső, külső környezete; tanulók rajzai vagy egyéb, nem szóbeli és nem írásbeli alkotásai stb. A dokumentumok másik része, a tárgyasult csoport, úgy jön létre, hogy múltó eseményeket, jelenségeket rögzítünk. Gondolhatunk itt videofelvételekre az iskola életéből, osztályfényképekre stb.

1.2. A dokumentumok csoportosítása megjelenési módjuk szerint

A DOKUMENTUMOK CSOPORTOSÍTÁSA ÉS FŐBB TÍPUSAI	
Szöveges dokumentumok Jogi szövegek (törvény, rendelet, határozat stb.)	Vizuális és audiovizuális dokumentumok Fotók, képek, képgyűjtemények, tablók
Politikai szövegek (kiáltvány, beszéd, pártprogram, állásfoglalás stb.)	Szemléltető ábrák

Személyes szövegek (levél, beszéd, visszaemlékezés, napló stb.) Történeti munkák (krónika, történelmi munka, iskolai évkönyvek stb.) Szaktudományi és tankönyvi szövegek Szépirodalmi művek (lírai, epikai, drámai) Mindennapi szövegek (újságok, naplók stb.)	Rajzok, karikatúrák Televíziós közvetítések és/vagy felvételek Filmek (dokumentum és fikciós) Plakátok (politikai, művészi, üzleti) Térképek (történelmi, földrajzi)
Akusztikus dokumentumok Beszéddek, interpellációk Híradások, riportok, interjúk Beszélgetések, viták Énekek, dalok, zeneművek (közéleti, művészi, mindennapi)	Tárgyi emlékek Régészeti leletek Épületek (köz- és magán jellegű) Berendezési tárgyak, bútorok Régi vagy jelenkori használati és szemléltető eszközök

1.3. A dokumentumelemzés

A dokumentumelemzés egyaránt alkalmazható a kutatás tájékozódó, a tárgyhoz kapcsolódó dokumentumokat, szakirodalmat megismerő, összegyűjtő, illetve ezeket, elemző összefüggéseket feltáró, következtetéseket megfogalmazó fő fázisában is. Utóbbi esetben gyakran jelenik meg alapszerepként is, más módszerekkel összekapcsolódva (Nádasi 2000: 319).

Ami a más módszerekkel való összekapcsolódást illeti, a dokumentumelemzés alkalmazásakor is alapvető a kutatási probléma elméleti háttérének tisztázása, más témával kapcsolatos kutatási eredmények feldolgozása (deduktív kutatási módszerek) (Nádasi 2000: 319). Az empirikus módszerek körén belül különösen gyakran kerül együttes alkalmazásra a dokumentumelemzés és a kikérdezés, a dokumentumelemzés és a megfigyelés, a dokumentumelemzés és a kísérlet.

1.3.1. A dokumentumelemzés általános szempontjai

- A dokumentum létrejöttének körülményeinek feltérképezése, a háttér, a kontextus különböző komponenseinek vizsgálata
- A dokumentum műfajának meghatározása, a műfaji jellemzők, kommunikációs (nyelvi) eszközök azonosítása
- A dokumentumban található tények, adatok, pl. nevek, létszámok összegyűjtése, rendszerezése
- A dokumentum készítőjének, szerzőjének (intézmény, testület, szervezet, személy) a megnevezett vagy „rejtett” címzettjeinek azonosítása
- A készítői szándékok, nézőpontok (nyilvános és rejtett) azonosítása, összehasonlítása
- A dokumentumban megjelenő állítások, vélemények, magyarázatok összegyűjtése, rendszerezése
- A dokumentumban megjelenő készítői/szerzői szándékok ütköztetése más ismeret forrásokkal, pl. más típusú feldolgozásokkal, magyarázatokkal, elemzésekkel

- A dokumentum szándékolt és rejtett üzeneteinek feltárása
- A dokumentum megbízhatóságának elemzése (nézőpontok, szereplők, alkotók viszonya más filmekhez, forrásokhoz)

A MEGJELÉNÍTÉS FORMÁBÓL KÖVETKEZŐ SAJÁTOS ELEMZÉSI SZEMPONTOK

Szöveges dokumentumok	Vizuális és audiovizuális dokumentumok
A szövegben megjelenő adatok (név, helyszín, időpont stb.) összegyűjtése, rendszerezése	A műfaji sajátosságok, jellemzők, ábrázolásmód, kidolgozás, audiovizuális jellegzetességek, motívumok és szimbólumok azonosítása
Nyelvi megformálás (eszközök, stílus) jellemzői A szerkesztés és megformáltság sajátosságainak feltárása	Az információközlés, a kompozíció, színhasználat; perspektíva, hangulat jellemzői A kép és az ábrázolt világ viszonyának meghatározása (korabeli, későbbi, vízió), összehasonlítása más típusú forrásokkal
A szöveg jellemzőihez rendelhető kulcsszavak, stílus eszközök (pl. agresszív, informatív, érvelő, karikírozó) azonosítása	A képen, filmen található személyek, tevékenységek, eszközök, épületek jellemzőinek azonosítása
A szövegben megjelenő szerzői tendencia és szándék, értékítélet, vélemény azonosítása, értékelése	Audiovizuális dokumentum jellemzőinek filmtípus, hagyományos vagy elektronikus (videó, tévé), dokumentum- vagy játékfilm
A szöveg nyelvi kódjainak szándékolt és rejtett üzeneteinek feltárása	A megjelenített események, szereplők, viszonyok, történet időbeliségének meghatározása A használt audiovizuális eszközök azonosítása, jellemzőjük, funkciójuk meghatározása
Akusztikus dokumentumok	Tárgyi emlékek
A hangzóanyag típusának, általános jellemzőinek, azonosítása	A tárgyi emlékek, épületek funkcióinak, jellemzőinek (mezőgazdasági, kézműipari, hadászati, lakó, középület stb.) feltárása
A rögzítés módja, a technikai eszközök, alkalom, elhangzási körülmények, a zene és szöveg kapcsolatának azonosítása A hangzóanyag tempójának, akusztikai hatásainak, hangulatának azonosítása	Az eszközökhöz kapcsolódó személyek társadalmi helyzetének, életkorának, tevékenységeinek azonosítása

1.4. A pedagógiai dokumentumok

A pedagógiai dokumentumok sokféleségük miatt a dokumentumok általános megjelenési formájukon túl további szempontok mentén több sajátos csoportosítási, kategorizálási lehetőséget rejtenek magukban. A különböző csoportosításoknak a szerepe egyrészt annyi, hogy a dokumentumok körében megkönnyíti a tájékozódást, másrészt a módszer alkalmazásához értelmezési szempontot kínál (Nádasi 2000: 321). A különféle csoportosítások arra is lehetőséget kínálnak, hogy az eredetileg nem pedagógiai céllal készült dokumentumok is a kutatás részeivé váljanak, és ezáltal a pedagógiai valóság komplexitása jobban feltárhatóvá válik.

A pedagógiai dokumentumokat a megjelenésük mellett (írásbeli, akusztikai, audiovizuális, tárgyi) még a következőkben az alábbiak szerint csoportosíthatjuk:

- kik a dokumentum „címtettjei”,
- milyen a kapcsolatuk (közvetett vagy közvetlen) eredendően a pedagógiával.

1.4.1. A pedagógiai dokumentumok csoportosítása a „címtettek” szerint

Ebből a szempontból közelítve beszélhetünk 1. hivatalos, és 2. személyes, a személyességet lehetővé tevő, előhívó hivatalos, valamint 3. „nem-címtett” dokumentumokról (Nádasi 2000: 321).

1. A hivatalos dokumentumok címtettje mindig a (különböző körű, szintű) nyilvánosság. E dokumentumok lehetnek nemzetközi vagy hazaiak, eredetiek vagy összegzők. Ezek a koordináták a dokumentumok tartalmát, formáját jelentősen befolyásol(hat)ják, erre tekintettel lenni az elemzés során alapvető fontosságú. A hivatalos dokumentumok az általánosíthatóság szintje szempontjából eredetiek vagy összegzők lehetnek.

Az eredeti dokumentumok körébe soroljuk azokat, amelyek abban a konkrét formában és azzal a konkrét tartalommal adták a kutató számára, ahogy azok elkészültek. A kutatás során a színes, eredeti dokumentumokkal való munka nagyon élvezetes, részben a konkrét tartalom miatt, részben – ha túllépünk az egyedi eset elemzésen – az adekvát feldolgozási szempontok megtalálásáig vezető intellektuális feladat miatt.

Az összegző dokumentumok körébe soroljuk azokat az anyagokat, amelyek az eredeti dokumentumokat már valamilyen szempont szerint összegezték, belőlük esetleg általánosításokat vontak le. Az e dokumentumokkal – eredeti dokumentumok elemzése alapján készített elemző tanulmányok eredményei; statisztikai adatok különböző szempontú rendezése stb. – végzett munka kedvezően befolyásolja a kutatás gazdaságosságát.

HIVATALOS PEDAGÓGIAI DOKUMENTUMOK

Nemzetközi		Hazai	
<i>Eredeti</i>	<i>Összegző</i>	<i>Eredeti</i>	<i>Összegző</i>
Egyezmények	Beszámolók	Jogszabályok	Statisztikák
Szerződések	Adatsorok	Szerződések, megállapodások	Összefoglalók
Állásfoglalások	Benchmarkok	Okiratok, oklevelek	Stratégiák
Adatok	Tanulmányok	Programok, tantervek	Tervezetek
Ajánlások	Elemzések	Állásfoglalások	Elemzések
Tervezetek		Jegyzőkönyvek	Tanulmányok

Példák a hivatalos dokumentumokra:

- Az Európai Unió által készített oktatás stratégiai ajánlások, például a korai iskolaelhagyás ellen, vagy az élethosszig tartó tanulás feltételrendszereinek biztosítás érdekében.
- A készülő, vitára bocsátott közoktatási vagy köznevelési törvénytervezet; a Pedagógus Szakszervezet/ek, vagy a Nemzeti Pedagógus Kar ezzel kapcsolatban publikált álláspontja.
- Az éves költségvetés tervezetével kapcsolatban finanszírozási és feladatellátási, valamint intézménytámogatási dokumentumok.
- A Jelentés a magyar közoktatásról című könyvsorozat, amelyik 1995-től 2010-ig két-venkénti megjelenéssel feldolgozta a hazai oktatásban végbemenő folyamatokat.

2. A nem hivatalos pedagógiai dokumentumok nagyon széles körét jelentik a kutatók által feldolgozható dokumentumoknak, hiszen ide tartoznak azok a pedagógusokkal, tanulókkal összefüggő különböző típusú dokumentumok, amelyek nap mint nap különböző intézményekben több száz- vagy több ezerféle módon, szándékkal létrejönnek. E kategórián belül megkülönböztetünk: személyes, személyességet lehetővé tevő és mindennapi „nem-címzett” dokumentumokat.

A **személyes dokumentumok** a pedagógiai folyamatban alapvetően nem a nyilvánosság számára készülnek, hanem intim jellegű megnyilvánulások. Ezért ezek felhasználása tekintetében különösen figyelembe kell venni a személyiségi jogok védelmét és a személyes adatvédelemmel kapcsolatos elvárásokat. Az elemzés során a fentiekén túl a dokumentumok létrejöttének általános és konkrét egyéni kontextusát feltétlenül figyelembe szükséges venni.

A **személyességet lehetővé tevő**, azt előhívó, hivatalosnak tekinthető dokumentumok különleges kategóriát képviselnek. A pedagógia folyamatokban a diákok különböző egyéni/páros csoportos feladatot oldanak meg. A feladatmegoldásokban amellett, hogy az egyes tanulók szerepe, szaktárgyi teljesítménye beazonosítható, a pszichológiailag iskolázott kutató az intim szférára vonatkozóan is tud következtetéseket levonni, megfelelő kiegészítő kutatási módszerek alkalmazásával.

Mindennapi „nem-címzett” dokumentumok azok, amelyek a mindennapi iskolai és személyes életben, belső kontroll nélkül, a szokás vagy készség szintjén valósulnak meg.

A dokumentumok e körébe sorolhatók például a helyesírási szint jellemzői a különböző írásos megnyilatkozásokban (a helyesírási dolgozatok természetesen nem tartoznak ide).

NEM HIVATALOS PEDAGÓGIAI DOKUMENTUMOK

Személyességet lehetővé tevő	Személyes	Mindennapi
pedagógusi és/vagy tanulói feladatmegoldások	élmények írásos, képi megőrkítések	osztály faliújságok, dekorációk
pedagógusi és/vagy tanulói rajzok, plakátok	vélemények, viták, álláspontok	beazonosíthatatlan feljegyzések pedagógusoktól, tanulóktól
pedagógusi és/vagy tanulói képek, fényképek	levelek, naplók, vallomások	beazonosíthatatlan gúnyrajzok, „aranyköpések”

Példák a nem hivatalos pedagógiai dokumentumokra:

- Egy adott iskola adott osztályának magyar nyelv és irodalmi dolgozata a szaktanári értékelésekkel együtt.
- Pedagógusok és diákok által készített demonstrációk, digitális anyagok, modellek, rajzok, iskolarádiós felvételek.
- Pedagógusok és/vagy szülők, diákok által készített fényképek, iskolai ballagásokról, kirándulásokról, és egyéb osztály- vagy iskolaszintű közösségi programokról.
- Egy adott iskola diákönkormányzatának program- és cselekvési terve egy adott iskolanapra vagy fordított napra.
- Egy-egy osztály vagy diák tanévét megörökítő naplók, vagy az iskola életét feldolgozó évkönyvek különböző fejezetei.

1.4.2. A különböző dokumentumok kapcsolatai a pedagógiával

A dokumentumok e tekintetben két csoportra oszthatók: a pedagógiával, a köz- és felsőoktatással, illetve felnőttoktatással kapcsolatban nem álló, illetve a neveléstudományhoz, pedagógiához kapcsolódó dokumentumok.

A pedagógiával kapcsolatban nem álló dokumentumok létrejöttükkor nem, csak a kutatáselemzés következtében kapcsolódnak a pedagógiához. Ilyenek a médiában megjelenő különböző tartalmak.

A pedagógiával kapcsolatos dokumentumok létrejöttükkor valamilyen közvetlen kapcsolatban voltak az oktatáspolitikával, a pedagógia elméletével és gyakorlatával. Ezek a dokumentumok alkotják a pedagógiai kutatások legnagyobb háttérét (Nádasi 2000: 319-320).

DOKUMENTUMOK KAPCSOLATA A PEDAGÓGIÁVAL

A pedagógiával nem áll kapcsolatban	A pedagógiához kapcsolódó
Ez a kategória rendkívül széleskörű és változatos. Például: <ul style="list-style-type: none">• filmek, színdarabok, egyes kiemelkedő tudósok, művészek, politikusok közszereplése,• a könyvesboltok, standok kínálata,• pedagógiai konfliktusokat is tartalmazó szépirodalmi művek,• az ifjúság különböző rétegeinek nyelvhasználata.	Ide tartoznak az oktatás és a pedagógia világról tudósító híradások. Például: <ul style="list-style-type: none">• napilapokban, folyóiratokban írás iskolai bántalmazásról, bukásokról,• adatok a várható pedagógus létszámok vagy a korai iskolaelhagyás alakulásáról• tájékoztató az egyes gimnáziumok rang soráról, tanulóik felsőfokú intézménybe bekerüléséről,• hanganyag vagy jegyzőkönyv, amelyben a szülőket tájékoztatják az iskolában beinduló kísérletről,• tervrajz, amelynek segítségével közlik a szülőkkel az épület továbbfejlesztésével kapcsolatos koncepciót.

A pedagógiához kapcsolódó

Irányítási-ellenőrzési dokumentumok például: <ul style="list-style-type: none">· törvénytervezetek, törvények,· tantervek, pedagógiai programok,· jelentés valamely egyházi iskola első évi munkájáról,· jelentés a lemorzsolódók arányáról.	Intézményi/iskolai dokumentumok például: <ul style="list-style-type: none">· helyi tanterv, tematikus tervek, óravázlatok,· feljegyzések óralátogatás alkalmából,· feladatlapok, teljesítményszetek,· a tanulók által megoldott feladatlapok, tesztek, a munkákra adott értékelések,· a tanulók által készített dolgozatok,· a tanulók által készített képek, tárgyak,· bizonyítványok, anyakönyvek,· levelezés a tanár és a szülő, tanuló és tanuló között,· a tanítási órán elhangzott, rögzített tanári és tanulói kérdések, a gyerekek füzetei, munkafüzetei.
Egyéb dokumentumok például: <ul style="list-style-type: none">· iskolai kiírások két nyelven nemzetiségi iskolákban,· egy-egy iskola iskolaújságja,· egy-egy iskola iskolarádiós műsorának lejegyzett változata.	

1.4.3. A pedagógiai dokumentumok főbb alkalmazási területei a pedagógiai kutatásban

A dokumentumelemzés alkalmas az oktatás és a pedagógia világához kapcsolódó mikro- vagy makroszintű adatok összegyűjtésére, egyszerű és/vagy komplex folyamatok, trendek jelenségek, összefüggések, mintázatok beazonosítására és ezek alapján különböző feltételezések, következtetések megalapozására, illetve egyszerűbb vagy bonyolultabb összefüggések megfogalmazására.

A elemzésnek egyik fontos kiinduló lépése a különböző típusú dokumentumok sajátosságainak megismerése, beazonosítása (Nádasi 2000: 318-319).

A dokumentumelemzés néhány jellemző alkalmazási területe:

1. Az oktatási rendszer egészének (vagy alrendszerének, rendszerlemeinek) működési vizsgálata

Pl. nemzetközi és hazai oktatási ráfordítások keretében vizsgálhatók GDP-hez viszonyított %-os arányok, az állami költségvetés belső elosztása a különböző fenntartók között, valamint az adatok trendjei és összehasonlítása révén a rövid- és/vagy hosszútávú perspektívák, forgatókönyvek;

Pl. a hazai és nemzetközi pedagógusképzésre, továbbképzésre vonatkozó koncepciók, kreditek, szintek, tantervi struktúrák, elmélet/gyakorlat aránya, tartalmak, tematikák, tevékenységi formák, óraszámok, illetve kvalifikációs elvárások és értékelési módok.

2. Különböző intézmény- és szervezettípusok működésének vizsgálata

Pl. az oktatási rendszer egységességére és/vagy szelektivitására mutató jelenségek, adatok összegyűjtése alkalmas lehet az általános közoktatás politikai helyzet jellemzésére;

Pl. a felsőfokú intézményekben jelentkező, illetve felvett hallgatók középiskolai háttérének vizsgálata mutathatja a felkészítési folyamat iskola szerkezeti sajátosságait, a vizsgált egyetemi képzési forma/ szakirány társadalmi presztízsét és kereseti lehetőségeit, megítélését, illetve az esetleges régiós munkapiaci sajátosságokat;

Pl. a középiskolai személyi, tárgyi erőforrások jellemzőinek vizsgálata feltárhatja a magasszintű pedagógusi kvalifikáció, széleskörű digitális eszközökkel való ellátottság összefüggéseit az iskolai eredményességre;

Pl. az elmaradott oktatási feltételrendszer (szaktanterem, tornaterem hiánya), a kiegészített pedagógusok, a tanulási kudarcok számossága magas lemorzsolódási következményeket feltételeznek;

Pl. a gyakorlati képzés feltételeinek (tanműhelyi ellátottság hiánya, technológiai színvonal elmaradottsága) beazonosításával következtetni lehet a szakképzés egyes intézményinek eredményességeire.

3. A pedagógiai intézmények szervezeti, működési, pedagógiai sajátosságainak vizsgálata

Pl. a nevelési értekezletekről készült jegyzőkönyvek elemzése alkalmas lehet a tantestület légkörének, pedagógiai színvonalának feltárására;

Pl. a különböző időpontokban készült tantestületi jegyzőkönyvek összehasonlító elemzése alkalmas lehet a változások regisztrálására;

Pl. egy tantestületen belül a tanárok életkorára, képzettségére, továbbképzésben való részvételére vonatkozó adatok kiindulási alapot jelenthetnek olyan feltételezések megfogalmazására, amelyek további (pl. kérdőíves, interjú) kutatások kiindulópontjai lehetnek;

Pl. egy általános iskolában vagy egy tankerületben a középiskolai továbbtanulási statisztikák áttekintése alkalmas lehet hosszabb időtávú trendek alakulásának feltárására, és az intézmények szervezeti működésében vagy vezetésében bekövetkezett személyi változások pozitív vagy negatív következményeinek beazonosítására.

4. A pedagógiai folyamat szereplőinek és ezek kapcsolatrendszerének vizsgálata

Pl. a tanulók írásos teljesítményeinek elemzése alkalmas lehet következtetések levonására – a feladatoktól függően –, a gyerekek tudására, gondolkodási sajátosságaira, figyelmére, fáradékonyságára, feladattudatára, helyesírási és íráskészségére stb. vonatkozóan;

Pl. a tanárjelöltek által azonos órákról készített hospitálási feljegyzések következtetési alapot adhatnak az egyes hallgatók, illetve a csoport pedagógiai érzékenységére, véleménynyilvánítási stílusára;

Pl. az egyes pedagógusok írásos készülésének dokumentumai tájékozdási alapot jelentenek a tervezési szokások megismeréséhez.

A dokumentumelemzés kutatási módszere egyaránt alkalmas egyedi és általánosítható jelenségek bemutatására és összefüggések feltárásának megalapozására. A dokumentumok kutatásban való felhasználása feltételezi a dokumentumok szakszerű feldolgozását – tartalmi, nyelvi, kvantitatív és kvalitatív elemzését.

1.5. A dokumentumelemzés helye, szerepe a kutatási folyamatban

A dokumentumelemzés egyaránt alkalmazható a kutatás tájékozódó, a tárgyhoz kapcsolódó dokumentumokat, szakirodalmat megismerő, összegyűjtő, illetve ezeket elemző, összefüggéseket feltáró, következtetéseket megfogalmazó fő fázisában is. Utóbbi esetben gyakran jelenik meg alapszerepként is, más módszerekkel összekapcsolódva.

Ami a más módszerekkel való összekapcsolódást illeti, a dokumentumelemzés alkalmazásakor is alapvető a kutatási probléma elméleti háttérének tisztázása, más témával kapcsolatos kutatási eredmények feldolgozása (deduktív kutatási módszerek). Az empirikus módszerek körén belül különösen gyakran kerül együttes alkalmazásra a dokumentumelemzés és a kikérdezés, a dokumentumelemzés és a megfigyelés, a dokumentumelemzés és a kísérlet (Nádasi 2000: 319).

1.6. A dokumentumelemzés tudományetikai kérdései

Abból következően, hogy a dokumentumok többsége nem azért készül, hogy pedagógiai szempontból kutassák, kézenfekvő elvárás, hogy a gyűjtő, feltáró és elemző munka során folyamatosan mérlegelni kell kutathatóság feltételeit. Kiemelt etikai elvárásként minden ilyen esetben érvényesíteni kell az írott és íratlan – személyes és közadatokra vonatkozó – biztonsági és védelmi szempontokat, és szükség esetén biztosítani kell azokat (Nádasi 2000: 323).

Csak a teljes nyilvánosság számára készült anyagok képeznek ebben a tekintetben kivételt. Etikailag nem lehet probléma a készülő és nyilvánosságra hozott közpolitikai jogszabályok, tervezetek, stratégiák, központi programok, tantervek stb. elemzése, értékelése, az ezzel kapcsolatos egyéni vagy közösségi álláspontok nyilvánossá tétele. A helyi/ iskolai szinten készülő dokumentumok, pl. készülő helyi tanterv, házirend nyilvános véleményezése előtt ugyanakkor ajánlott a készítő intézmény ezzel kapcsolatos hozzájárulását megszerezni, és az adatvédelemmel összefüggő kérdéseket tisztázni. A személyes szférával szorosan összefüggő kutatások vetik fel a legkényesebb etikai kérdéseket, ezért már a kutatás megkezdése előtt érdemes számos jogi kérdést tisztázni kell, és az eredmények közzététele előtt ajánlatos az előzetes hozzájárulást megszerezni. Ezt diktálja a tudományos normák követése mellett a kutató etikai kötelezettsége és jól felfogott szakmai érdekei is.

1.7. A pedagógiai dokumentumelemzés előnyei és korlátai

A dokumentumok segítségével történő adatgyűjtés mellett szól, hogy tanulmányozásukhoz nem kell zavarni a pedagógiai folyamatot. Ugyanakkor a dokumentumok sokfélesége és színessége a kutató számára nagyon inspiratív lehet, s olyan rétegeket tesz megközelíthetővé, amelyek más módszerrel nehezebben lehetségesek.

Veszélyes lehet a mozaikszerűség, a statikusság, de csak abban az esetben, ha nem egészítjük ki az empirikus adatgyűjtést egyéb módszerekkel.

Azt azonban világosan látni kell, hogy a dokumentumokban levő lehetőségek kihasználása kutatói érzékenység függvénye, különös tekintettel a probléma és a dokumentumfajta összekapcsolására, a tartalomelemzés szakszerű alkalmazására (Nádasi 2000: 323).

1.8. A dokumentumelemző módszer alkalmazási példái

Az alábbiakban néhány szakdolgozati témaválasztást és a megfogalmazott kutató kérdéseket/ hipotézist mutatjuk be, nem a tartalmi ismertetés szándékával, hanem azért, hogy világos legyen az olvasó számára, hogy a szerzők milyen dokumentumokkal dolgoztak, és milyen módszerekkel kombinálták a dokumentumelemzést.

F. R. szakdolgozatában azt vizsgálta, hogy a multiperspektivikus nézőpont miként jelenik meg a történelem tankönyvekben. Az újonnan elkészült tankönyvek milyen módon tesznek eleget azon célkitűzéseknek, hogy több alternatív nézőpontot is bemutassanak egy adott történelmi esemény, fogalom vagy személy megítélésével kapcsolatban. Továbbá vizsgálta, hogy találhatóak-e olyan példák a tankönyvi leckék között, ahol több alegység közvetíti a multiperspektivikus szemléletet, s a magyar és az egyetemes történelem ábrázolásában kimutathatók-e a több nézőpontú tananyag egységek. A szerző kutatása a négy középiskolai évfolyam valamennyi tankönyvére kiterjedt. Három-három kiemelt fontosságú leckét vizsgált részletesen. Az elemzés szempontrendszere több elemből épül fel. A szerzői szövegben megjelenő történelmi diskurzus jelenlétét, a források típusát (elsődleges, másodlagos) és narratíváját, a multiperspektivikus szemlélet megjelenésének helyét (a szerzői törzsszövegben, a forrásokban, a kérdések és feladatok részben), a narratívák viszonyát és a kapcsolódó kérdések, feladatok vizsgálatát elemezte.

K.G.L. szakdolgozatában négy budapesti zsidó gimnázium pedagógiai elveit, tevékenységét vetette össze dokumentumelemzés (pedagógiai program, SZMSZ, házirend) eszközével – kiegészítve az igazgatókkal készített interjúk módszerével. A szerző szakdolgozatában arra kereste a választ, hogy milyen módon közvetítik az intézmények a judaizmus és egyéb („biológiai lét”, „az én harmóniája, autonómiája”; „társas kapcsolatok”, „társadalmi eredményesség” „humanizált társadalom és világkép”) értékeit. Emellett azt is vizsgálta, hogy az egyén, valamint a közösség fejlesztése milyen arányban szerepelnek a nevelés különböző területein. A bemutatott iskolák esetében arra is kitért, hogy együttesen milyen szerepet töltenek be a közösség életében, milyen eltérő igényeknek tudnak együttesen eleget tenni.

M.Gy. szakdolgozatában azt vizsgálta, hogy a köznevelést és a nemzetiségek jogait érintő hatályos jogszabályok milyen módon függnek össze, hogyan érvényesül a joghatásuk a gyakorlatban a nemzetiségi nevelés-oktatásban érintett fenntartókat, a köznevelési intézményeket (iskolákat) és a gyermeküknek nemzetiségi képzést választó szülőket illetően. A dokumentumelemzés módszerével választ keresett arra, hogy a hatályos jogi szabályozás mennyire tudja biztosítani a nemzetiségek kulturális-oktatási jogainak érvényesülését, „a nemzetiségek nyelvi-kulturális autonómiájának megfelelő nevelési és oktatási érdekeket”, a nemzetiségi nevelés-oktatás elvárt színvonalát. Munkájában interjúk felhasználásával arra is kitért, hogy, a pedagógus-ellátottság problémája milyen mértékben érinti a nemzetiségi köznevelési intézményeket.

H.K. tudományos diákköri munkájában a szociális kompetencia fejlesztési lehetőségeit járta körül a hazai oktatási-nevelési feltételrendszer adta körülmények között. Munkájában áttekintette a fogalomértelmezés háttérét jelentő szakirodalmat és a hazai és nemzetközi dokumentumokat, pl. EU. ajánlások, különböző NAT/ Kerettantervi előírások. A dolgozat arra kereste a választ, hogy miért nem jelenik meg a gyakorlatban hangsúlyosan a szociális

kompetencia fejlesztése az oktatásban, holott a szabályozó dokumentumokban és az Európai Unió irányelveiben kiemelt szerepet kap. A munka egy kérdőíves kutatás bemutatásával arra is kitért, hogy a történelemoktatás milyen lehetőségeket ad a kompetencia fejlesztésére, és az iskolai közösségi szolgálatra való felkészítés hogyan befolyásolja a program sikerességét.

Összefoglalás

A pedagógiai kutatás célja, hogy “új ismeretek feltárásával, pontosabbá tételével elmélyítésével hozzájáruljon az oktatás-nevelés, a pedagógiai tevékenység eredményességének növeléséhez” (Falus 2000: 9). A pedagógiai kutatás keretében folyó empirikus adatgyűjtés leggyakoribb alapformái a megfigyelés és esettanulmány (Falus 2000: 125, Golnhofer 2000: 23) mellett a különböző dokumentumok feldolgozása, hiszen ezek révén számos különböző szintű és mélységű következtetés vonható le, a hazai oktatásirányítás szándékairól, módszereiről, egy-egy iskola működéséről, valamint a mindennapi gyakorlat jellemzőiről.

A pedagógiai kutatás során dokumentumnak tekintünk minden olyan anyagot, amely legfeljebb egy emberöltőn belül pedagógiai vagy nem pedagógiai céllal készült, de alkalmas pedagógiai értelemben releváns megállapítások, következtetések levonására és elemzések készítésére.

Az egyes kutatásokhoz felhasználható dokumentumok köre nagyon sokféle, csoportosításukat a kezelhetőség érdekében fentebb kíséreltük meg. A dokumentumelemzés alapvetően egy-egy statikus esemény, jelenség, élmény stb. elemzéséhez kapcsolódik, ezért más módszerekkel való együttes alkalmazása, vagy a különböző dokumentumelemzési lehetőségek összekapcsolása feltétlenül javasolható. A dokumentumok elemzése során előkerülhetnek személyes motívumok, szenzitív adatok, így az általános kutatásetikai szempontokon túl a személyhez kötött adatvédelmi előírásokra is különös tekintettel kell lenni.

Szakirodalom

Babbie, E. 2001. *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Balassi Kiadó. Budapest.

Falus Iván (szerk.) 2004. Bevezetés a pedagógiai kutatás módszereibe. Műszaki Kiadó. Budapest. Budapest.

Falus Iván 2004. *A megfigyelés*. In: Falus Iván (szerk.): Bevezetés a pedagógiai kutatás módszereibe. Műszaki Kiadó. Budapest. 125-170.

Golnhofer Erzsébet 2001. *Az esettanulmány*. Műszaki Kiadó. Budapest.

Nádasi Mária 2004. *Dokumentumelemzés*. In.: Falus Iván (szerk.) Bevezetés a pedagógiai kutatás módszereibe. 317-330.

A tanulmány szerzője

Dr. Kaposi József egyetemi docens, Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK VJTK

Főbb kutatási területei: történelemdidaktika, drámapedagógia

Publikációk: <http://kaposijozsef.hu>. Lásd 116. oldal.